

Leszek Mrozewicz
(Poznań–Gniezno)

IGRZYSKA GLADIATORSKIE

Lyudmil F. Vagalinski, *Kryv i zrelišta. Sportni i gladiatorski igri v elinističeska i rimska Trakija, Blood and Entertainments. Sports and Gladiatorial Games in Hellenistic and Roman Thrace*, Bulgarian Academy of Sciences, National Archaeological Institute with Museum Sofia, Sofia 2009, 238 s., ilustracje.

Prezentowana książka stanowi przerobioną, uzupełnioną i poszerzoną wersję rozprawy doktorskiej¹, obronionej na Uniwersytecie Sofijskim w roku 1989. Dobrze się stało, że L.F. Vagalinski (LFV) nie zarzucił podjętej wówczas problematyki i zdecydował się, mimo upływu czasu, na opublikowanie książki. Powrót do wcześniej zakończonych etapów badań po tak długiej przerwie jest raczej zjawiskiem rzadkim, ale trzeba też przyznać, że sport i walki gladiatorskie na terenie Tracji cały czas pozostawały w optyce zainteresowań badawczych autora. Dokumentuje to zamieszczona w pracy bibliografia: prace LFV zajmują w niej znaczące miejsce. Od momentu obrony doktoratu (1989) ogłaszane były niemalże co roku w periodykach naukowych i pracach zbiorowych w Bułgarii i zagranicą. Na ostatecznej decyzji wydania książki zaważył zapewne również i ten fakt, że stanowi ona pierwsze monograficzne opracowanie problemu, co LFV sam słusznie podkreśla (por. s. 7).

Książka dzieli się na dwie części: sport i gladiatorstwo; dotyczy obu tych aktywności społecznych w okresie od III w. przed Chr. do IV w. n.e.² na obszarze Tracji, ale rozumianej w znaczeniu szerokim, chciałoby się powiedzieć — przedrzymским. Autor objął bowiem swym spektrum badawczym nie tylko ziemie na południe od Gór Bałkańskich (Haemus), ale także te na północ od nich, po linię Dunaju. Ścisłej zaś zawęził swe badania do terytorium dzisiejszej Bułgarii, pomijając rumuńską Dobrudżę, z tak ważnymi miastami jak Callatis, Tomis i Histria. A trzeba pamiętać, że w okresie hellenistycznym ziemie te wchodziły w obręb Królestwa Trackiego.

¹ Napisanej pod kierunkiem profesor Aleksandry Milčevej, wieloletniej kierownik Bułgarskiej Ekspedycji Archeologicznej w Novae.

² W rzeczywistości jednak do III w. po Chr., bo tak dyktują zachowane źródła.

Wyznaczanie obszaru badawczego dzisiejszymi granicami Bułgarii, jeśli chodzi o badania nad antykiem, jest niestety błędem metodologicznym nauki bułgarskiej w ogóle. Bardzo rzadko zdarzają się prace bułgarskich uczonych, w których materia badawcza ujmowana jest zgodnie z antycznymi podziałami etnicznymi, administracyjnymi czy politycznymi³.

Wewnętrzna strukturyzacja każdej części na rozdziały i podrozdziały jest spójna i zbliżona. Autora interesują każdorazowo pozostałości architektoniczne, tj. w przypadku sportu stadiony, a jeśli chodzi o walki gladiatorские — amfiteatry. Jedyny antyczny stadion w Bułgarii zachował się w Płowdiwie (zob.: fig. 25a), dlatego też słusznie LFV poświęca mu sporo uwagi (s. 9–13), z omówieniem bardzo ciekawej ewolucji interpretacyjnej obiektu. W nauce nie brak było bowiem zwolenników tezy, że chodzi tu o amfiteatr, a nawet cyrk (s. 9–10). Badania archeologiczne oraz porównanie pozostałości z innymi obiektami tego typu we wschodniej części Śródziemnomorza nie pozostawiają jednak wątpliwości, że mamy do czynienia ze stadionem.

Jeśli chodzi o amfiteatry (s. 134–136) sytuacja wygląda nieco lepiej. Ich resztki zachowały się aż w trzech miejscowościach: Marcianopolis (dz. Devna), Diokletianopolis (dz. Hisaria) i Serdicy (dz. Sofia). Z dużym prawdopodobieństwem, na podstawie zdjęć lotniczych i badań geofizycznych, lokalizuje się je także w pobliżu Novae (dz. Swisztow) nad Dunajem, twierdzy legionu I Italskiego, oraz Deultum (dz. Debelt w okolicy Burgas), kolonii rzymskiej nad Morzem Czarnym (s. 80, 136). Poza tym archeologicznie udokumentowane są obiekty, które mogły służyć walkom gladiatorów (s. 79–80), na przykład zabudowany plac w Augusta Traiana (dz. Stara Zagora). Słuszna jest też teza autora, że organizowano je nie tylko w amfiteatrach, lecz także w takich budowlach, jak chociażby teatr (zob. s. 75–76 jeśli chodzi o *ludi gladiatorii* w Filippopolis, ewentualnie w teatrze), o ile mogły spełnić podstawowe warunki bezpieczeństwa. Chodzi tu zwłaszcza o walki ze zwierzętami (*venationes*), które LFV traktuje, w pełni właściwie, jako przynależne do imprez gladiatorских (s. 68–69). Całkowicie też należy podzielić jego zastrzeżenia co do poglądu o wykorzystywaniu do walk gladiatorских odeonu w Nicopolis ad Istrum (dz. Nikjup).

Po świadectwach archeologicznych LFV wprowadza czytelnika w świat epigrafiki. W rozdziale drugim części pierwszej omawia te inskrypcje, które dotyczą

³ Należy do nich znakomita książka I. Bojanova, *Rimските veterani v Dolna Mizija i Trakija (I–III v.)* [The Roman Veterans in Lower Moesia and Thrace (1st–3rd Century A.D.)], Sofia 2008, zob. moja recenzja w *Archaeologia Bulgarica* XIII, 3, 2009, s. 94–96.

sportu (s. 13–48). Dzieli je na odnoszące się do efebów (s. 13–24), agonotetów, czyli organizatorów imprez sportowych (s. 24–28), atletów (s. 28–41) i gimnazjarchów (s. 41–45) oraz wszystkie inne, dotyczące bezpośrednio lub pośrednio życia sportowego (s. 45–48). Rozdział „epigraficzne świadectwa igrzysk gladiatorских” (cz. II) poświęcony jest dla odmiany analizie materiału inskrypcyjnego związanego z *ludi gladiatorii*. W trzech podrozdziałach LFV analizuje napisy wymieniające organizatorów (*munerarii*) igrzysk (s. 80–86), gladiatorów (s. 86–104) oraz wszystkie inne z informacjami o igrzyskach gladiatorских (s. 104–111). Symetrycznie też w obu częściach po omówieniu materiału epigraficznego następuje analiza przekazów numizmatycznych, bogatych zwłaszcza jeśli chodzi o sport (s. 48–55), mniej licznych w przypadku walk gladiatorów (s. 110–111). Tę ekwiwalentność dla obu części kończą podrozdziały o rzeźbach i płaskorzeźbach związanych odpowiednio ze sportem (s. 63–65) i gladiatorstwem (s. 111–120) wykonane w kamieniu i metalu, przy *ludi gladiatorii* także ceramiczne (s. 119–120).

Część „sportowa” różni się, jeśli chodzi o strukturę, rozdziałem o akcesoriach sportowych, który nie ma odpowiednika w partii o gladiatorach. Rzecz dotyczy dwóch artefaktów: skrobaczek do ciała (*stringili*) i ich „nosidełek” oraz ciężarków, które mogły służyć za rodzaj hantli w ćwiczeniach atletycznych. Autor słusznie zauważa (s. 55–60, 142), że *stringili* są swoistego rodzaju świadectwem hellenizacji Traków, zwłaszcza ich elit. Dowodzi tego fakt, że deponowane były jako wyposażenie grobowe. Należy podzielić ogólny pogląd autora, że rozwój sportu na terenie Tracji, szczególnie intensywny od I w. przed Chr. po połowę II w. po Chr. (zob.: s. 122, 143), to wynik intensywnej hellenizacji świata trackiego.

Dopełnieniem książki jest katalog. Zawiera on zarówno zestawienie wszystkich inskrypcji dotyczących sportu i gladiatorstwa, jak i innych zabytków: reliefów, statuetek, lamp glinianych, ciężarków, tesser, fibul, balsamariów, krótkich opisów amfiteatrów i teatru itp. Inskrypcje, poza czterema (nr 14, 26, 27, 95), to teksty greckie. Autor podaje ich pełne brzmienie z przekładem na język bułgarski, proponuje też datowanie. W przypadku inskrypcji niepublikowanych (zob. nr 154, 155, 158, 159), do których LFV uzyskał dostęp dzięki uprzejmości ich posiadaczy, czytelnik znajdzie tylko przekład bułgarski wraz z krótką charakterystyką. Autor zadbał też o bogatą dokumentację fotograficzną i to doskonałej jakości. Zamieszczenie obszernego streszczenia w języku angielskim (s. 134–145), w tym podsumowania w całości, wskazuje, że LFV adresuje swą pracę nie tylko do czytelnika bułgarskiego i trzeba przyznać, że praca w pełni na to zasługuje. Poza bowiem pewnymi wiadomościami ogólnymi o sporcie i gladiatorstwie w świecie grecko-rzymskim, ma ona charakter w pełni oryginalny i stanowi rzeczywisty postęp w tej problematyce. Jeśli autor nosi się z zamysłem ponownego wydania książki, może nawet w języku

innym niż bułgarski, to powinien jednak pomyśleć o rozciągnięciu swych badań także na rumuńską Dobrudżę, co pozwoli uzyskać całościowy obraz sportu i walk gladiatorских na terenie (według rzymskich podziałów, por. dołączoną mapę) Tracji i Mezji Dolnej. Bez wątpienia „Kryv i zrelišta / Blood and Entertainments” to książka udana, bardzo dobrze wprowadzająca czytelnika w świat sportu i rozrywek gladiatorских poza wielkimi centrami kultury greckiej i rzymskiej. Zasluguje też na upowszechnienie w obiegu naukowym.